

Politická participace a její determinanty v postkomunistických zemích*

KATEŘINA VRÁBLÍKOVÁ**

Institut pro srovnávací politologický výzkum, FSS MU, Brno

Political Participation and Its Determinants in Post-Communist Countries

Abstract: The article focuses on the differences in political participation among post-communist countries. First, it explores the variation in the level of political participation among post-communist states. Second, it deals with the differences in the determinants that account for political participation in individual countries. The second objective is met by introducing a three-dimensional explanatory model of political participation: individual resources, motivations, and social networks. In an empirical analysis political participation in nine post-communist countries is examined using data from the International Social Survey Programme 2004. Results show that the countries under study vary in the level of political participation both at the aggregate and individual levels. The most active citizens are in the former East Germany and Slovakia. Polish and Hungarian citizens participate in politics the least. Further, two modes of political participation – protest activity and contacting – are identified and used as dependent variables in further analysis. In the second part of the article, the explanatory model is tested against data from individual countries. The analysis shows that there is a difference in the factors that account for political participation in various post-communist countries. Generally, the three-level model of political participation works best in Hungary, Bulgaria, and East Germany. It explains very little variation in Russia and Poland.

Keywords: political participation, post-communist countries, individual resources, political attitudes, social capital.

Sociologický časopis/Czech Sociological Review, 2009, Vol. 45, No. 5: 867–897

Otázka zapojení občanů do politického procesu představuje důležité sociálně-vědní i politické téma. I když se zastánci různých teorií demokracie liší v tom, jaké formy a kolik politické participace považují za přínosné pro správné fungování demokracie, téměř všichni od tzv. elitistů (např. Schumpeter) přes zastánce

* Tento text byl zpracován v rámci výzkumného záměru „Politické strany a reprezentace zájmů v soudobých evropských demokraciích“ (MSM 0021622407).

** Veškerou korespondenci pošlete na adresu: Mgr. Kateřina Vráblíková, Institut pro srovnávací politologický výzkum, Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, Joštova 10, 602 00 Brno, e-mail: vrabliko@fss.muni.cz.

reprezentativní demokracie (např. Dahl) a deliberativní demokracie (např. Habermas) až po participativní/radikální demokracie (např. Barber) se obecně shodnou na tom, že účast občanů v politice představuje jednu ze základních podmínek fungování demokracie [srov. Norris 2002; více viz Teorell 2006]. Jak tvrdí Verba, Schlozman a Brady [Verba, Schlozman, Brady 1995: 1], „participace občanů leží v srdci demokracie“ a fungování „demokracie bez možnosti občanů svobodně participovat na vládních rozhodnutích je nemožné.“ Politická participace je popisována jako „zdroj životní síly“ (*lifeblood*) reprezentativní demokracie [Norris 2002: 5], jelikož skrze ni občané vyjadřují své požadavky, rozhodují, kdo bude zastávat veřejné úřady, a ovlivňují politická rozhodnutí.

Se zhroucením komunistických režimů na přelomu 80. a 90. let dvacátého století se pro občany těchto zemí objevila možnost účinné politické participace, a získali tak příležitost ovlivňovat výstupy politických procesů. Přejed od nedemokratických režimů byl téměř ve všech těchto zemích provázen zvýšenou mobilizací obyvatelstva. Na jedné straně se jednalo o kolektivní akce: například v Československu se podle odhadů zúčastnily až tři čtvrtiny dospělých občanů generální stávkou na podporu politické změny [Glenn 2003: 112]. Zároveň šlo o vysokou míru volební účasti v prvních svobodných či polosvobodných volbách, která se ve většině zemí pohybovala nad 80%. Po skončení „revoluční euforie“ jsme však byli svědky značného poklesu politické angažovanosti v postkomunistických zemích. Od prvních voleb dochází k postupnému snižování volební účasti a obyvatelstvo postkomunistických zemí je dnes běžně popisováno ve srovnání s občany tzv. starých demokracií jako politicky neaktivní [např. Armingeon 2007; Bernhagen, Marsh 2007; Barnes 2006; Kostadinova 2003; Teorell, Torcal, Montero 2007]. Řada autorů upozorňuje na stále nedostatečně rozvinutou občanskou společnost [např. Howard 2003; Barnes 2006] a obecnou politickou apatii občanů těchto států [např. Mishler, Rose 1997].

Autoři zabývající se politickou participací v postkomunistických zemích doposud nenašli jasnou odpověď na to, proč jsou obyvatelé těchto států významně méně angažovaní v politice než občané starých demokracií [Bernhagen, Marsh 2007]. Obvykle je tento rozdíl vysvětlován obecným odkazem k tzv. dědictví komunismu, které mělo zásadním způsobem ovlivňovat fungování nově budovaných demokracií [Barnes 2006; Howard 2003; Lewis 1997; Rose 1995; pro shrnutí viz Bernhagen, Marsh 2007; Letki 2004; Vlachová, Lebeda 2006]. Jako jedna z konkrétních příčin se uvádí to, že komunistický systém nucené politické angažovanosti, kdy se občané těchto zemí např. museli povinně účastnit voleb či pochodovat v průvodech [více viz Rose 1995; Lewis 1997], nebyl schopen své občany socializovat k *dobrovolné* participaci uskutečňované ve svobodném a demokratickém prostředí. Jinými slovy řečeno, obyvatelé tehdejších nedemokratických režimů neprošli demokratickou „školou občanství“, a nemají tak dostatek zkušeností s dobrovolnou participací v politice [srov. Letki 2004; Bernhagen, Marsh 2007]. Vedle problému politické socializace je často vyzdvihován i vliv frustrace a apatie pramenící právě z povinné participace, která byla komunistickými

režimy vyžadována [Rose 1995; srov. Letki 2004; Bernhagen, Marsh 2007]. Podle tohoto vysvětlení komunistická zkušenost nucené politické angažovanosti způsobila nechuť a apatii k politice a vedla k tomu, že nově nabyt svoboda účastnit se politiky byla občany těchto států pojata jako svoboda „konečně“ neparticipovat (*freedom not to participate*) [Rose 1995].¹

Další možné vysvětlení nízké participace v bývalých komunistických zemích je hledáno v charakteristikách procesu tranzice [např. Barnes 2006; Bernhagen, Marsh 2007]. Někteří autoři v této souvislosti poukazují na události spojené s ekonomickou a politickou transformací, které politiku odcizily občanům mladých demokracií. Na jedné straně to byl proces restrukturalizace plánovaných ekonomik a jeho důsledky, jež měly zaměstnat občany nových demokracií, kteří teď věnovali plnou pozornost zajištění svých materiálních zájmů a otázky politiky odsunuli na vedlejší kolej [Lewis 1997]. Zároveň i politické elity redukovaly budování demokracie na otázku ekonomické transformace a zavedení kapitalistické ekonomiky [Lewis 1997; Barnes 2006]. Na straně druhé svět politiky nových demokracií své občany navíc spíše odpuzoval. Politická transformace byla v řadě zemí komplikovaná – nezkušenost politických elit s demokratickým procesem, nestabilita politických táborů, politické skandály, populismus a politika založen na charismatických vůdčích rozhodně nepřispívaly k aktivnímu zapojení řadových občanů do politiky a fungovaly podle tohoto vysvětlení naopak jako odcizující prvek [Barnes 2006].

Jiní autoři zase poukazují na to, že se během tranzice v postkomunistických zemích ustavil specifický model občanské společnosti a sociálních hnutí, jejichž organizacím chyb mobilizační kapacita, která by zajistila širší participaci občanů těchto států [Císař 2008; Petrova, Tarrow 2007]. Na základě těchto zjištění by se tak mohlo zdát, že v postkomunistických zemích nefungují mobilizační agentury, jak P. Norris [2004] nazývá např. právě organizace občanské společnosti či politické strany, které ve starých demokraciích rekrutují řadové občany k politické participaci.

Namísto zkoumání toho, proč se politická angažovanost obyvatel postkomunistických zemí liší od participace občanů západních států, se bude tato studie věnovat rozdílům, které v případech politické participace existují v rámci této skupiny zemí. Tento text chce ukázat, že i v zdánlivě homogenním souboru zemí nalezneme značné rozdíly nejen v míře politické participace, ale také faktorech, které ji vysvětlují. Cílem studie je tedy porovnat míru politické participace a její determinanty mezi jednotlivými postkomunistickými zeměmi.

¹ Kromě toho, že možnost uplatnění vysvětlení politické socializace a frustrace z předchozího režimu slábne s tím, jak postupem času přibývá lidí, kteří nemají osobní zkušenost s komunistickým režimem, někteří autoři upozornili, že tento předpoklad neplatil ani na počátku 90. let. Např. Letki [2004] dokazuje, že i nedemokratické instituce a povinn angažovanost v politice dokázaly socializovat občany komunistických států i ke svobodné politické participaci v demokratickém prostředí.

Text bude řešit dvě hlavní otázky, a to zaprvé jaký je rozdíl v míře politické participace v postkomunistických zemích a zadruhé zda se jednotlivé země liší v tom, jakou cestou probíhá zapojení jejich občanů do politiky. První část práce vymezí definici politické participace, se kterou bude studie pracovat, a představí teorie a explanační modely politické participace formulované většinou v kontextu západoevropských zemí a USA. Druhá část práce bude věnována analýze politické participace v postkomunistických zemích. Tato část jednak ukáže, které postkomunistické země jsou politicky nejvíce aktivní, jaké formy politických aktivit patří mezi nejvyužívanější atp. Zároveň bude analýza zjišťovat, zda existuje rozdíl mezi sledovanými zeměmi v tom, jaké faktory vysvětlují politickou participaci jejich občanů. Konkrétně bude studie testovat teorie politické participace v jednotlivých zemích a ukáže, jak úspěšné jsou tyto vysvětlující modely v případě zemí bývalého sovětského bloku. Závěr analýzy politické participace v postkomunistických zemích se bude krátce věnovat i otázce vysvětlení rozdílů na úrovni jednotlivých států.

Data

Studie analyzuje data z mezinárodního výzkumného programu ISSP 2004: Občanství (*International Social Survey Programme 2004: Citizenship*) [dotazník a data jsou dostupné on-line ze GESIS 2008]. Program ISSP je dlouhodobým mezinárodním výzkumným projektem, který existuje od roku 1983, a jsou do něj zahrnuty desítky zemí celého světa. Tato studie pracuje s výběrem všech postkomunistických zemí, které byly do výzkumu ISSP 2004 zahrnuty: Bulharsko (BU, N = 1121), Česká republika (CZ, N = 1322), bývalá Německá demokratická republika (DE-E, N = 436), Maďarsko (HU, N = 1035), Lotyšsko (LV, N = 1000), Polsko (PO, N = 1277), Rusko (RU, N = 1800), Slovensko (SK, N = 1072) a Slovinsko (SI, N = 1054). Aby bylo možné postkomunistické země porovnat se západoevropskými státy, zahrnuje analýza i data z ISSP 2004 týkající se politické participace občanů Francie (FR, N = 1491) a Velké Británie (VB, N = 853). Studie zároveň pracuje s oficiálními údaji o míře volební účasti v jednotlivých státech, které jsou použity v deskriptivní části práce.

Politická participace a její vysvětlení

Jak vymezit politickou participaci? Současný výzkum politické participace se příliš nevěnuje otázce konceptuálního vymezení svého předmětu studia a valná většina autorů tento problém prakticky vůbec neřeší. Výsledkem potom je, že se jednotlivé studie značně liší v tom, jaké konkrétní indikátory politické participace používají. Někteří autoři zkoumají pod pojmem politická participace pouze formy aktivit spojených s volbami, jako je účast ve volbách či účast na politickém mítinku [např. Letki 2004], jiní považují za indikátory participace míru schva-

lovanı urıteho typu politické ˇcinnosti a ne jen uskuteˇcnene aktivity [např. Barnes 2006; Thomassen, van Deth 1998], další do tohoto konceptu zahrnují ˇlenství v organizacích občanské spoleˇcnosti [např. Reisinger, Miller, Hesli 1995; Norris 2002: kap. 10] ˇci frekvenci diskuse o politice [např. Bratton 1999; Letki 2003; Mišo- viˇc 2003].

Tato studie definuje politickou participaci podle Teorella, Torcala a Montera [Teorell, Torcal, Montero 2007: 335–336] a Rosenstona s Hansenem [Rosenstone, Hansen 2003: 4] jako *aktivitu obyˇejneho občana/-ky zamerenu na ovlivnění politikych vystupů: distribuci sociálních statků a norem*. Z této definice politické participace vyplývá několik důležitých bodů. Jednak za politickou participaci nejsou povařo- vány politické postoje, jako je např. zájem o politiku ˇci schvalovanı urıtych typů politických aktivit. Za politickou participaci se nepoˇcıta ani aktivita, která není zamerena na ovlivnění politikych vystupů, jako je např. diskuse o politice s přáteli. Toto vymezení zarovenı umořňuje pod koncept politické participace zahr- nout i novější typy politických aktivit, které nejsou zamereny pouze na ovlivnění vlády [Teorell, Torcal, Montero 2007]. Jak totiř upozorňuje teorie globálního ˇci vıceurovnoveho [např. Císař 2004: kap. 2; Hooghe, Marks 2001] vládnutí, v sou- ˇasnem světě uř vlády národních statů nemajı monopol na vytvarenı politických rozhodnutí. Objevuje se mnohem komplexnější struktura vıkonu politické moci, která vedle národních exekutiv zahrnuje ruzne nadnárodní instituce a organizace ale také soukrome nestátní aktéry, jako jsou korporace ˇci neziskové organizace. Všichni títo akterı se dnes podílí na tvorbě politických rozhodnutí a představují tak potenciální cílové body politické participace. Díky této definici tak lze bez problemů za politickou participaci oznaˇcit např. demonstraci před sídlem OSN, petici adresovanou firmě McDonald’s anebo aktivity spadajıcı do kategorie poli- tického konzumerismu [srov. Teorell, Torcal, Montero 2007].²

Vedle zkoumanı toho, *jak* se lidé uˇcastnı politiky, se výzkum politické par- ticipace zameruje také na hledanı determinant této uˇcasti. Jinými slovy řeˇceno, výzkumníci se snařı odpovědět na otázku, *proˇc* některí lidé participují v poli- tice více neř jiní. Teorie, které byly vyvinuty pro vysvětlení politické participa- ce v západoevropských zemích a zejména USA, zkoumají tří základní soubory explanaˇcnıch faktorů, a to: *individuální zdroje, motivace a sociální sítě navazované v občanské spoleˇcnosti* [pro shrnutí viz Norris 2002: kap 2; Armingeon 2007; Vráblíková 2008]. Tyto tří roviny vysvětlení politické participace – individuální zdroje, motivace a sociální sítě – sleduje i model občanského voluntarismu (*Civic Voluntarism Model*) navrřeny Verbou, Schlozmanem a Bradym [Verba, Schlozman, Brady 1995]. Model se zameruje na přıˇciny toho, proˇc se lidé v politice neangařujı, a formuluje je do třech odpovědí: lidé neparticipují proto, 1) že nemohou, 2) že nechtějí 3) anebo se jich nikdo nezeptal [Verba, Schlozman, Brady 1995: 16; Brady, Verba, Schlozman 1995: 271]. Odpověď „nemohou“ odkazuje ke zdrojım kařdeho jednotlivce, které mu/jí umořňujı uˇcast v politice. Druhý typ přıˇcin ve formě „nechtějí“ vystihuje postoje a motivy obcanů, které je vedou k politické partici-

² K podrobnější diskusi ohledně definice politické participace viz [Vráblíková 2008].

paci. Třetí krok zapojení do politického života „nikdo se nezeptal“ zohledňuje v jejich vysvětlujícím modelu vliv mobilizace, která probíhá skrze sociální síť.

Z hlediska mezinárodního srovnání je třeba bezpochyby doplnit ještě čtvrtý typ determinant politické participace, a to strukturální faktory na úrovni jednotlivých států. Strukturální determinanty zachycující charakteristiky jednotlivých zemí byl nicméně dosavadní výzkum politické participace schopen více teoreticky rozpracovat a empiricky testovat pouze v případě volební účasti [např. Norris 2002]. Pro ostatní typy politické participace, které tuto studii zajímají především, není strukturální vysvětlení rozdílů mezi státy prozatím dostatečně rozpracováno.³ Předkládaná studie tak rezignuje na vysvětlení rozdílů mezi zeměmi a spokojí se s vysvětlením rozdílů v rámci zemí, kdy bude testovat explanační model individuálních zdrojů („nemohou“), motivací („nechtějí“) a sociálních sítí („nikdo se nezeptal“) ve sledovaných zemích jednotlivě.

Individuální zdroje aneb „nemohou“

První rovina explanačního modelu politické participace vidí jako hlavní příčinu politické aktivity zdroje či kapacitu jednotlivců se zapojit do politiky. Tento typ vysvětlení politické participace představuje v nejjednodušší formě klasický SES (sociálně-ekonomický status) model, který jako nezávisle proměnné používá sociálně-demografické charakteristiky, jako je úroveň vzdělání, příjem atd. [Brady, Verba, Schlozman 1995; Verba, Schlozman, Brady 1995; Armingeon 2007].

Verba a jeho kolegové chápou vztah sociálně-ekonomického statusu a politické participace z hlediska sociálních nerovností, jelikož analýza tohoto vztahu v podstatě říká, „čí hlas je slyšet“ [Verba, Schlozman, Brady 1995: 2]. Hlavní otázkou podle nich je, zda se v politice reprodukuje sociální nerovnosti a do politického systému vstupují požadavky a zájmy spíše těch bohatých a vzdělaných, anebo je přístup k politice rovný. Jak dokazuje bezpočet studií v nejrůznějších zemích světa, lidé vyššího sociálně-ekonomického statusu participují více [např. Armingeon 2007; Bernhagen, Marsh 2007; Verba, Nie, Kim 1978; Verba, Schlozman, Brady 1995]. Typickým politickým aktivistou, tj. jedincem, jehož hlas je slyšet, a má tak vliv na politické výstupy, je ve zkratce řečeno „vzdělaný, bohatý

³ Výjimku představuje studie Rosenstona a Hansena [Rosenstone, Hansen 2003], kteří zdůrazňují proces mobilizace jako příčiny politické participace a zahrnují do svého explanačního modelu i faktory operující na úrovni státu. Jejich analýza má ale na rozdíl od této studie, která sleduje rozdíly mezi státy, longitudinální design a zaměřuje se na vysvětlení změn politické participace v čase v jednom státě (USA). Vysvětlení rozdílů v politické participaci mezi postkomunistickými státy nabízí článek Bernhagen a Marshe [Bernhagen, Marsh 2007], kteří testují jako tzv. kontextuální proměnnou typ předchozího nedemokratického režimu a způsob tranzice. Vlachová a Lebeda [2006] ve své studii týkající se politické participace v Evropě také sledují souvislost mezi agregovanou úrovní politické participace a určitými národními charakteristikami.

muř středního věku.“ Je třeba zároveň upozornit, že v západních demokraciích se vliv některých sociln-demografických charakteristik na politickou participaci postupn ztrácí.

Pro SES explanační model bylo charakteristick jeho nedostatechn teoretick rozpracování, jelikoř nedokázal vysvětlit mechanismus vztahu mezi sociln-ekonomickm statusem a aktivitou v politice. Brady, Schlozman a Verba [Brady, Verba, Schlozman 1995] chtějí tento nedostatek napravit a představují teorii individuálních zdrojů, kter má ambici jít za pouh zjiřovn vztahu, a poskytnout tak skutechn vysvětlení politick participace. Tito autoři tvrdí, že mechanismem, kter spojuje sociln-ekonomick status a politickou participaci, jsou tři typy zdrojů, a to čas, peníze a dovednosti. Podle jejich názoru totiř jednotliv politick aktivity vyřaduj různé zdroje – k darování penř za politickými ucely jsou potřeba peníze, ucast na politickm mtinku vyřaduje spáře dostatek času atd. – kter jsou v populaci rzn rozlořeny právě podle sociln-demografických charakteristik. Brady, Schlozman a Verba [Brady, Verba, Schlozman 1995] tento mechanismus vysvětlují nsledovn: aktivity, kter vyřaduj spáře peníze, budou uskutenovat spáře bohatř lid, protože mají dost penř a mohou si takovou investici snáze dovolit, neř lid chudř; aktivity, k jejichř uskutenn je spáře potřeba mít urit dovednosti, budou uskutenovat lid vzdlanř, kter mají např. kreativn zaměstnání, v rámci nhoř tyto dovednosti získávají.

Tito autoři tak ve svém vysvětlení pouřevj tzv. „mrnou“ verzi teorie racionln volby [srov. Rosenstone, Hansen 2003; Brady, Verba, Schlozman 1995], kter nezkoumá připadn zisky, které plynou z participace, ale zaměřuje se pouze na stranu nákladů, jeř politick aktivita vyřaduje a kter jsou nazírány jako pekřky politick participace. Jak např. shrnují Rosenstone a Hansen [Rosenstone, Hansen 2003: 12], lid, kter mají k dispozici hodně penř, času a dovednosti, vevuj více zdrojů politice ne proto, že politika jim na oplátku dv vc, ale proto, že si to snáze mohou dovolit a je to pro n snazř.

Následující analýza bude zkoumat tradin sociln-demografick charakteristiky. Jako prvn determinantu politick participace bude model testovat uroveň vzdělání. Lid s vřřm vzděláním participují v politice více, protože vřř vzdělání indikuje lepř kognitivn vybaven, kter jedinci umořņuje dt význam politickému světu. Zároveň s tím vzdělání mř uroveň obecnch vědomostí a dovednosti, které lidem usnadņuj politicky participovat [srov. Armingeon 2007; Norris 2002: kap. 2]. Jednoduře řeeno, pro lidi s lepřmi jazykovými a stylistickými dovednostmi je mnohem snazř napsat dopis politikovi anebo vyjadřovat sv názory na internetovm fóru. Uroveň nejvřřho dosařenho vzdělání je v analýze měřena dvěma *dummy* proměnnými „vzdělání Sř“ (zahrnuje kategorii sekundárního vzdělávání) a „vzdělání Vř“ (zahrnuje kategorii tercirnho vzdělávání), kter jsou porovnvny vi jedn skupině niřřch stupņ vzdělání.

Dalř faktor SES modelu, kter má vliv na uroveň politick participace, představuje přjem. Lid s vřřm přjmem jsou obecně více politicky aktivní [např. Armingeon 2007]. Jak vysvětluje tento vliv Rosenstone a Hansen [2003:

11], auto přímo nepotřebujete k politické participaci, ale když ho máte, dostanete se snáz např. na schůzi politické strany, či když máte dostatek peněz, najmete si chůvu, aby vám pohlídala děti. Následující analýza bude faktor „příjem“ měřit jako výši příjmu domácnosti.

Vedle sociálně-ekonomického statusu zkoumají výzkumy politické participace i další sociálně-demografické charakteristiky. Věk se obvykle chápe jako indikátor sociálního a psychologického stárnutí, kdy se zjišťuje vliv efektu životního cyklu (*life-cycle effect*). Toto vysvětlení předpokládá, že u jedinců dochází ke změnám hodnot a postojů a z nich vyplývajícího jednání jednoduše proto, že stárnou. Faktor „věk“ je v následující analýze měřen kardinální proměnnou stáří v letech. Jak dokazuje řada výzkumů [srov. Armingeon 2007], vztah mezi věkem a mírou politické participace není přímo úměrný a odpovídá spíše obloukovému zakřivení. Nejmladší a nejstarší skupiny obyvatel bývají méně politicky aktivní, než jsou lidé středního věku. Z tohoto důvodu je do analýzy zahrnuta proměnná „důchodce“, díky níž bude možné získat čistý efekt věku pro respondenty produktivního věku [srov. Linek, Lyons 2007]. Vztah mezi postproduktivním věkem a politickou participací zaznamená tato samostatná proměnná „důchodce“, která bude porovnávat respondenty v důchodu vůči ostatním skupinám obyvatel.

Poslední faktor, který bude do modelu zahrnut, je pohlaví („žena“ = 1). Zjištění, že u žen existuje menší pravděpodobnost politické participace, přinesly už první výzkumy ze 70. let. V současných západních demokraciích tento rozdíl v politické participaci podle pohlaví již spíše neexistuje [např. Letki 2004; Pattie, Seyd, Whiteley 2003].

Motivace aneb „nechtějí“

Druhá kategorie vysvětlení politické participace zkoumá jako hlavní determinanty politické aktivity zejména hodnoty, postoje a motivy lidí [např. Duch 1998; Pattie, Seyd, Whiteley 2003; Norris 2002; Verba, Schlozman, Brady 1995; Armingeon 2007]. Jaké politické hodnoty a postoje jsou důležité ve vztahu k politické participaci? Bezesporu důležitý je samotný zájem o politiku – alespoň minimální zájem o politické dění, který s sebou nese i určité znalosti toho, jak politické procesy fungují, je nutnou podmínkou politické participace. Tento koncept je někdy označován jako tzv. politická angažovanost (*political engagement/involvement*) a představuje pozornost, kterou lidé politice věnují [srov. Martín, van Deth 2007; Thomassen, van Deth 1998; Zaller 1992: 18]. Následující analýza bude testovat deklarovaný zájem o politiku, který je měřen na čtyřbodové škále míry souhlasu.⁴ Studie se dále zaměří na další tři z hlavních typů postojů, které se používají jako explanační faktory politické participace a které sledoval výzkum ISSP 2004:

⁴ Jelikož lze předpokládat, že intervaly mezi jednotlivými kategoriemi této proměnné jsou přibližně stejné, nebude tento faktor v analýze zkoumán v podobě *dummy* proměnných.

hodnocen výkonu daného reimu, politickou efektivitu a pocit obansk povinnosti.

Jak upozornil jí S. M. Lipset, existují dva zsadn rozdln způsoby, jak oban hodnot politiku [srov. např. Dalton 2004: kap. 8]. První z nich představuje legitimitu politického systému obecně, což znamená podporu oban základním principům jeho fungování. Druhm typem je hodnocen každodenního politického i ekonomického výkonu konkrétních režimů a jejich politiků. Legitimita systému představuje základní podmínku stability režimů, jeliko díky ní mohou systémy, které v krtkodobm měřítku nedosahují politick i ekonomick efektivitu, tento výkyv přežít. Z hlediska fungování demokracií je tak stěžejní udržení legitimity reimu a krtkodob výkyv nespokojenosti oban s ekonomickm růstem i výkonem politiků není zpravidla pro režimy fatln. Následující analýza nebude moci testovat faktor legitimity principů politického systému, jeliko výzkum ISSP 2004 tyto otázky nezkoumal. Hodnocen každodenního fungování reimu zahrne studie testováním indexu politick důvěry, kter představuje součet hodnot míry souhlasu s tvrzenm „můžeme důvěřovat lidem ve vládě“ a „politici jednájí pouze pro svůj prospěch“. Cronbachovo alfa indexu politick důvěry je u všech zemí vyšší n 0,40 (pouze v přpad Ruska je nižší, Cronbachovo alfa = 0,39).

Ve vztahu k politick participaci není pln jasn logika vlivu hodnocen výkonu daného reimu [např. Dalton 2004: kap. 8]. Na jedné straně lze předpokládat, že ti, kteří jsou více spokojeni s fungováním politiky, budou více participovat, zatímco ti odcizen budou participovat mn. Na druh straně lze ale tvrdt, že naopak politick odcizen stimuluje pokusy potrestat politiky a podniknout akci ke změně. Na základě bivariační analýzy odhadu křvky vztahu tohoto faktoru a dvou indexů politick participace, kter budou použity jako závisle promnn (viz dále), bude nsledn analýza testovat linern vztah mezi indexy politick participace a faktorem „politick důvěry“.

Jako další typ postojů, kter mají na politickou participaci vliv, se ukazuje míra subjektivn kompetence neboli subjektivn politick efektivity (*political efficacy*), kdy lidé s vyšší mrou subjektivn politick efektivity více participují v politice [srov. Rosenstone, Hansen 2003: 15; Armingeon 2007]. Politick efektivita zahrnuje dvě složky. Na jedné straně se jedná o pocit vlastn kompetence (*internal efficacy*), kter odkazuje k sebevdom jedince, že je schopen se politicky angaovat. Tento vysvětlující faktor je měřen indexem „vntn efektivita“, kter st hodnocen výroků „dobře rozumím politice“ a „vtina lidí je o politice lépe informovan n j.“ Cronbachovo alfa tohoto indexu je ve vtin sledovaných zemí nzk, nejvyšší hodnotu má v bvalm NDR (0,68) a nejnižší je v Rusku (0,16). Vedle hodnocen vlastních schopností účastnit se politiky je dleit i míra účinnosti participace, tj. pocit, že jednání má vliv na politick výstupy (*external efficacy*). Tuto složku v analýze představuje faktor „vnější efektivita“, kter mř soutov index, jenž je složen z hodnocen výroků „můj hlas nemá váhu“ a „vládu nezajímá, co si myslím.“ Cronbachovo alfa tohoto indexu je ve všech zemích min. 0,71 (kromě Ruska a Bulharska, kde je Cronbachovo alfa 0,55, resp. 0,58).

Další sociálně-kulturní faktory, které mají vliv na politickou participaci, se týkají sociálních norem [srov. Dalton 2008; Duch 1998; Armingeon 2007]. Konkrétně řečeno, pokud na příklad lidé považují politickou angažovanost za občanskou povinnost (*citizen duty*), budou pravděpodobně více politicky participovat. Tento koncept v analýze měří součtový index „občanská povinnost“, který je zkonstruovaný z otázek týkajících se činností, které vykonává dobrý občan, jako je pravidelné chození k volbám, sledování činnosti vlády a členství v sociálních a politických skupinách. Reliabilita tohoto indexu přesahuje u všech sledovaných zemí hodnotu 0,66, kromě Slovinska, kde je tato hodnota 0,56.

Sociální sítě aneb „nikdo se nezeptal“

Třetí soubor vysvětlujících faktorů odpovídá na otázku, proč lidé participují v politice, tím, že jsou aktivní v občanské společnosti. Obecně platným zjištěním řady výzkumů je fakt, že existuje pozitivní vztah mezi členstvím v dobrovolných organizacích a sdruženích a politickou aktivitou. Otázkou zůstává, jak tento vztah vysvětlit. V rámci tohoto přístupu lze rozlišit tři hlavní typy teorií, které vysvětlují souvislost mezi aktivitou v občanské společnosti a politickou participací, a to 1) rozvojem tzv. občanských dovedností, 2) mobilizací a 3) rozvojem sociálního kapitálu [pro shrnutí viz např. Teorell 2003; Stolle 2007]. První typ teorií předpokládá, že aktivitou v dobrovolných skupinách a organizacích získávají lidé tzv. občanské dovednosti (*civic skills*), jako je např. schopnost psát oficiální dopisy, organizovat mítinky atd., což jim pak umožní snáze politicky participovat. Občanská společnost je tak chápána jako „škola demokracie“, kde jedinci získávají tzv. lidský kapitál (*human capital*), který představuje dovednosti a schopnosti využitelné právě při politické participaci [srov. Teorell 2003; Putnam 2000: 18–19].

Druhá skupina teorií chápe aktivitu v občanské společnosti jako zasazení jedince do sociálních sítí a vztahů, skrze něž může být k politické akci mobilizován [např. Norris 2002: kap. 2; Rosenstone, Hansen 2003; Verba, Schlozman, Brady 1995]. Právě tento typ vysvětlení politické participace mají na mysli Verba, Schlozman a Brady [1995], když jej pojmenovávají jako „nikdo se nezeptal.“ Rosenstone a Hansen [2003: 5] vystihují hlavní myšlenku tohoto přístupu tak, že „lidé participují v politice ne hlavně proto, kým jsou, ale kvůli politickým volbám a pobídkám, které jim jsou nabízeny.“ Podle tohoto hlediska tak přístup k sociálním sítím, které jsou navazovány právě v občanské společnosti, zvyšuje pravděpodobnost, že se jedinec stane snáze cílem mobilizace a bude rekrutován k politické participaci.

Třetím typem teorií, které vysvětlují pozitivní vztah mezi členstvím v organizacích občanské společnosti a politickou participací, je teorie sociálního kapitálu [pro shrnutí viz Stolle 2007]. Tato teorie je nejčastěji spojována se jménem jednoho z jejích hlavních propagátorů – R. Putnamem [Putnam 1995, 2000] a je jí věnována značná pozornost nejen v rámci výzkumu politické a sociální participace. Put-

namovm základním tvrzenm je, že sociln sítě mají hodnotu samy o sobě a že tato spojení mezi jednotlivci podporují vznik vzjemne důvěry mezi lidmi. Putnam [2000: 19] definuje sociln kapitál jako „vztah mezi jednotlivci – sociln sítě a normy reciprocity a důvěry, které z nich vznikají.“ V ohledu k politické participaci potom předpokládá, že prave vyšší míra sociálního kapitálu – vyšší aktivita v občanské společnosti, která produkuje více důvěry ke svému okolí – vede lidi k tomu, že jsou aktivnější i v politice.

Jeliko se zde využití výzkum ISSP 2004 nedotazoval na otázky, které jsou pouivny jako indikátory prvních dvou typů vysvětlení vztahu mezi členstvím ve skupinách občanské společnosti a politickou participací [srov. Teorell 2003], omezí se následující analýza pouze na testování hypotézy vyplývající z teorie sociálního kapitálu. Tato studie operacionalizuje koncept sociálního kapitálu jako členství v občanských sdruench a organizcch a interpersonální důvěru [srov. např. Norris 2002]. Do analýzy tak vstoupí faktor „lenství“, který představuje index stajc počet členství ve všech sledovaných dobrovolných organizcch a skupinách.⁵ Kulturn dimenzi sociálního kapitálu reprezentuje faktor „důvěra“, který je měřen postojem k tvrzení, že lidem se dá duverovat (tyřbodov škála).⁶

Analýza a výsledky

Předcházející odstavce představily definici politické participace a teorie, které se pouivjí pro její vysvětlení. Následující analýza bude zkoumat politickou participaci v postkomunistických zemích, které byly do výzkumu ISSP 2004 zahrnuty. Nejprve bude zodpovězena otázka týkající se toho, jak je politická participace v postkomunistických zemích. Rzne typy politických aktivit budou porovnány napřch sledovanými zeměmi jak na agregované, tak na individuální urovni. Pro možnost srovnání postkomunistických zem budou do analýzy zahrnuty i dvě země reprezentující „staré“ západoevropské demokracie – Francie a Velk Británie. Druhá část analýzy se bude věnovat zkoumání determinant politické participace. Konkrétně se zaměří na vysvětlení rozdl v politické participaci v rámci postkomunistických zemí, kdy bude testovat výše představený explanační model individuálních zdrojů („nemohou“), motivc („nechtějí“) a sociálních sítí („nikdo se nezeptal“) ve sledovaných zemích jednotlive. Hlavním cílem analýzy bude srovnání uspšnosti tohoto explanačního modelu politické participace mezi sledovanými zeměmi.

⁵ Reliabilita tohoto indexu je u vtšiny zem velice nzk, přesto bude tento faktor v analýze pouit, jeliko představuje standardizovaný mrny nástroj angažovanosti v občanské společnosti [srov. např. Norris 2002; Teorell 2003].

⁶ Jeliko lze předpokládat, že intervaly mezi jednotlivými kategoriemi této proměnné jsou přibližně stejne, nebude tento faktor v analýze zkoumán v podobě *dummy* proměnných.

Politická participace v postkomunistických zemích na agregované úrovni

Tabulka 1 prezentuje podíly obyvatel postkomunistických zemí, kteří se v posledních 12 měsících či někdy jindy v minulosti podíleli na politických aktivitách, jež byly sledovány v rámci výzkumu ISSP 2004 (formulace otázky viz přílohu 1). Je nasnadě, že skupina zkoumaných indikátorů politické participace je mnohem užší, než předpokládá zde přijatá definice. Možnosti analýzy jsou nicméně plně závislé na typu otázek, které kladou jednotlivé výzkumy. Výzkum ISSP 2004 představuje vhodný zdroj dat pro předkládanou studii, jelikož zkoumal spíše širší škálu politických aktivit a zahrnuje i ne běžně zkoumané novější typy politické participace, jako je např. bojkot produktů či účast v politické diskusi na internetovém fóru.

Aby bylo možné celkově zhodnotit míru politické participace v postkomunistických zemích, prezentuje tabulka tyto statistiky také pro dvě země (Francii a Velkou Británii) reprezentující „staré“ demokracie. Velká Británie představuje zemi s obecně nejnižší mírou politické participace v rámci tzv. „starých“ demokracií. Francie je naopak zemí, jejíž obyvatelé jsou v porovnání s obyvateli ostatních „starých“ demokracií obecně politicky nejaktivnější.

Tabulka 1 na první pohled ukazuje, že existují velké rozdíly v míře politické participace jak v rámci jednotlivých zemí, mezi zeměmi, tak mezi jednotlivými typy aktivit. Pro všechny postkomunistické země je účast v parlamentních volbách zdaleka nejčastější aktivitou.⁷ Nejvyšší volební účast vykazuje skupina zemí bývalé Německé demokratické republiky (NDR), Lotyšska, Maďarska a Slovenska, které všechny překročily hranici 70% volební účasti. Naopak nejnižší volební účast zaznamenalo Polsko, kde její hodnota nedosáhla ani 50%.

Účast ve volbách představuje aktivitu *sui generis*, která je naprosto odlišná od ostatních typů politické participace, jako je např. práce pro politickou stranu či účast na demonstraci [více viz např. Verba, Schlozman, Brady 1995: 23–24]. Jako jediná z forem politické participace totiž splňuje více méně kritérium rovnosti: příležitost účastnit se voleb je např. pouze jedenkrát za čtyři roky a je otevřena téměř pro všechny, každý občan může volit pouze jednou a jeho hlas má stejnou váhu jako hlasy ostatních. Naproti tomu ostatní typy politických aktivit jsou nerovné ze své podstaty. Například petice může být uskutečněna neomezeně množstvím, neexistuje regulace, kolik z nich jedinec může podepsat, a není zaručena rovnost všech podpisů, kdy např. podpis známé celebrity či významného

⁷ I když se výzkum ISSP 2004 dotazoval na účast v posledních parlamentních volbách, tyto údaje nebyly do analýzy zařazeny a namísto nich jsou prezentovány oficiální výsledky volební účasti [podobnou strategii volí např. i Teorell, Torcal, Montero 2007]. Ve většině zemí totiž výzkum ISSP 2004 probíhal přibližně až dva roky po uskutečnění parlamentních voleb, což přináší značně zkreslené výsledky. Navíc bývají výsledky o volební účasti z dotazníkových šetření běžně nadhodnoceny oproti oficiální volební účasti (k problematice výzkumu volebního chování v rámci studia politické participace viz např. Uba [2005], Verba, Schlozman, Brady [1995: 50]).

Tabulka 1. Míra politick participace v postkomunistických zemích na agregovan úrovni (%)

	DE-E	SK	LV	SI	CZ	RU	BG	HU	PL	FR	GB
volen*	73**	70	72	61	58	56	67	71	46	60	59
podpis petice	61	58	18	33	33	14	10	16	13	76	74
účast na demonstraci	45	23	33	17	21	25	14	5	5	55	14
účast na manifestaci	43	38	28	20	21	19	27	10	6	38	16
dar peněz	65	29	35	23	22	16	22	9	22	48	31
bojkot produktu	38	14	9	14	14	7	3	5	5	49	40
kontaktování politika	17	17	17	13	10	11	8	6	6	23	24
kontaktování médií	13	10	8	9	5	6	4	4	3	14	10
účast na internetovm fóru	4	4	7	5	4	2	2	2	5	6	3
lenstv ve straně	5	7	2	5	8	3	6	1	1	5	11
celkove pořadí zem***	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	–	–

Zdroj: ISSP 2004.

Poznámka: Tabulka zobrazuje podíl obyvatel jednotlivých zemí, kteří se v posledních 12 měsících i ve vzdlenj minulosti podíleli na jednotlivých politických aktivitách. DE-E = bval Nmeck demokratick republika, SK = Slovensko, LV = Lotyšsko, SI = Slovnsko, CZ = esk republika, BG = Bulharsko, RU = Rumunsko, PL = Polsko, HU = Maďarsko, FR = Francie, GB = Velk Británie.

* daje o volební uasti představují oficiln udávanou volební uast v posledních parlamentních volbách před konáním výzkumu ISSP 2004. Pro Polsko a Bulharsko je to uast v parlamentních volbách v roce 2001, pro eskou republiku, Maďarsko, Slovensko a Lotyšsko volební uast v parlamentních volbách v roce 2002, v případě Ruska volební uast v roce 2003 a Slovnska volební uast ve volbách konnch v roce 2004. Data pocházejí z volební databáze ISPO [Institut pro srovnávací politologick výzkum 2009]. V případě Francie jsou znázorněny údaje pro volby konání v roce 2002 a pro Velkou Británii výsledky z parlamentních voleb 2001. Data pocházejí z databáze IDEA [IDEA 2009].

** daj o volební uasti ve východním Německu představuje poměr registrovaných vol k počtu odevzdaných hlasů v zemích bval NDR ve federálních volbách 2002. Berlín není do tohoto výpočtu zahrnut. Data, ze kterých byl tento výsledek vypočten, pocházejí z Carr [2009].

*** daj o celkovm pořadí zem představuje seřazen průměrů z pořadí danch zem v jednolitych aktivitách.

politika může mít větší váhu než podpis řadového občana. Volení tak představuje věcně, ale i výzkumně (viz pozn. č. 7) výlučnou politickou aktivitu, která má omezené možnosti srovnání s ostatními formami politické participace. Výzkum volebního chování a ostatních typů politické participace proto probíhá více méně odděleně. Z tohoto důvodu se bude i tato studie primárně zaměřovat na jiné typy politické participace, než je účast ve volbách.

Druhou nejčastěji vykonávanou aktivitou je u většiny sledovaných zemí „podpis petice“. Petici podepsalo v případě bývalé NDR a Slovenska přibližně šest obyvatel z deseti. V ostatních zemích se tato cesta politického vyjádření používá už méně, petici podepsal každý třetí Čech a Slovinec a u zbylých zemí tak učinil alespoň jeden občan z deseti. Dalšími poměrně častými formami politického vyjádření je pro obyvatele postkomunistických zemí „účast na demonstraci“ a/nebo „účast na manifestaci“. Aktivitu v jedné z těchto forem politické participace deklarovala u všech zemí alespoň jedna čtvrtina respondentů. Výjimkou jsou Bulharsko a Polsko, kde podíl obyvatel, kteří se účastnili demonstrace a/nebo manifestace, nepřesahuje ani u jedné z těchto forem politické participace 10%. Podíl obyvatel postkomunistických zemí, kteří se podílí na aktivitě „darování peněz“, je u většiny zemí srovnatelný s mírou účasti na výše zmíněných aktivitách. Dar peněz za politickými účely představuje v bývalé NDR vedle volení vůbec nejčastěji využívanou aktivitu (65%) a poměrně časté je „darování peněz“ i v Lotyšsku (34,9%).

Ostatní sledované politické aktivity představují u většiny zkoumaných postkomunistických zemí spíše méně využívané formy politické participace. Obyvatelé většiny sledovaných zemí využívají jako cestu politické participace nejméně „členství v politické straně.“ Nepatrně častěji se obyvatelé většiny postkomunistických zemí podíleli na „účasti na internetovém fóru“ a „kontaktování médií“. V rámci skupiny méně využívaných typů aktivit je nejčastější aktivitou kontaktování politika. Tuto aktivitu uskutečnili nejčastěji obyvatelé bývalé NDR, Slovenska a Lotyšska (cca 17%). Naopak nejméně častá byla tato cesta politického vyjádření opět v Polsku a Maďarsku, kde kontaktovalo politika přibližně 6% dotazovaných.

Dva sloupce tabulky 1 nejvíce vpravo umožňují srovnání postkomunistických zemí se západoevropskými demokratiemi. Francie představuje zemi, jejíž obyvatelé jsou obecně nejvíce politicky aktivní v rámci tzv. „starých“ demokracií, Britové naopak v porovnání s obyvateli ostatních „starých“ demokracií participují v politice nejméně. Výsledky srovnatelné s těmito zeměmi dosahují jen obyvatelé bývalé NDR, Slovenska a částečně Lotyšska. Obyvatelé ostatních postkomunistických zemí jsou ve většině sledovaných aktivit řádově o desítky procent méně aktivní než Francouzi a Britové.

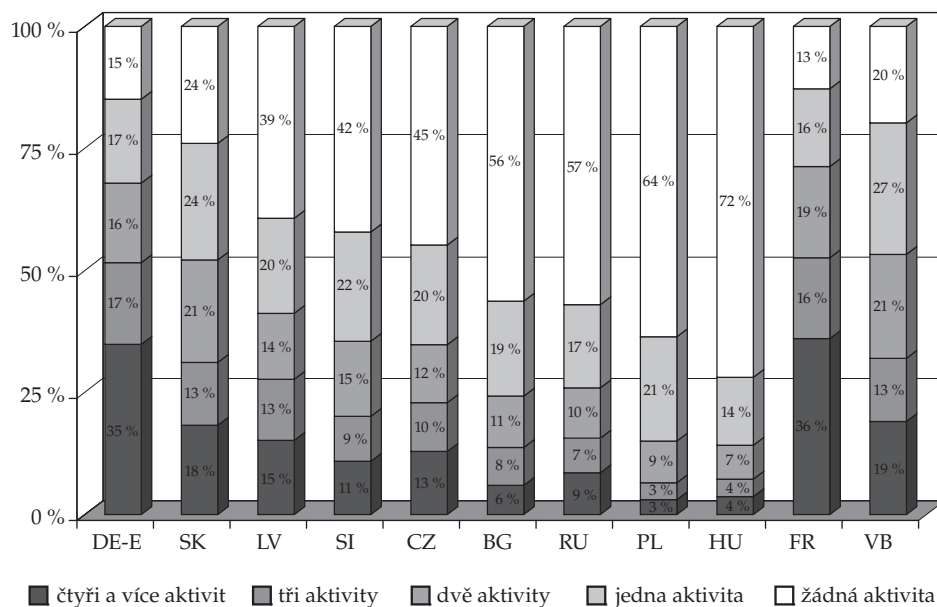
Obyvatelé kterých zemí jsou v rámci sledovaných postkomunistických zemí politicky nejaktivnější a kteří naopak patří mezi ty pasivní? Odpověď na tuto otázku uvádí poslední řádek tabulky 1, který znázorňuje celkové pořadí průměrného pořadí sledovaných zemí v jednotlivých činnostech. Obyvatelé bývalé NDR

jsou u vtšiny aktivit v porovnání s obyvateli ostatních zemí vrazn neaktivnjš, a tato země tak zastává prvn přchku. V průměru jsou z hlediska pořadí zem v danchchinnostech druhými neaktivnjšmi obyvatelé Slovenska. Nejméně aktivní jsou v rámci sledovaného výběru zem naopak obyvatelé Maarska a Polska, kteří se u valn vtšiny aktivit umstuj na nejnižšch přchch, přemž nejméně aktivní Poláci se šestkrát umstili na poslední přchku.

Politick participace v postkomunistických zemích na individuální urovni

Dosavadní analýza porovnávala politickou participaci v postkomunistických zemích na agregovan rovině z pohledu jednotlivých forem politických aktivit. Tyto údaje však nerikj mnoho o urovni participace jednotlivců. Jsou uvedeny hodnoty výsledkem „práce“ jedn skupiny obyvatel, kter je aktivní v různých formách participace, anebo jsou ve sledovaných zemích aktivní všichni, protože se kad uastn pouze v jedním typu politických aktivitě?

Graf 1. Míra politick participace (kromě volen) v postkomunistických zemích na individuální urovni

Zdroj: ISSP 2004.

Poznámka: DE-E = bval Nmeck demokratick republika, SK = Slovensko, LV = Lotyšsko, SI = Slovinsko, CZ = esk republika, BG = Bulharsko, RU = Rumunsko, PL = Polsko, HU = Maďarsko, FR = Francie, VB = Velk Británie.

Na tyto otázky odpovídá graf 1, který znázorňuje politickou participaci z pohledu jednotlivců podle sledovaných zemí, pokud nebereme v potaz účast ve volbách. U čtyř zemí (Maďarsko, Polsko, Bulharsko, Rusko) se většina obyvatel kromě případné účasti ve volbách politiky nijak jinak neúčastnila. V případě Maďarska bylo úplně politicky neaktivních celých 72 % respondentů, pokud nebereme v potaz účast ve volbách. V ostatních zemích se naopak většina obyvatel v politice angažovala vykonáváním alespoň jedné aktivity. Bývalá NDR a Slovensko mají dokonce pouze 15 %, resp. 24 % úplně neangažovaných obyvatel, opět pokud nebereme v potaz volení.

Pořadí zemí z hlediska individuální participace více méně odpovídá pořadí, které bylo zjištěno při porovnání agregovaných dat. Jednoznačně nejaktivnějšími jsou obyvatelé bývalé NDR a Slovenska, kteří se tak vyrovnají obyvatelům starších západoevropských demokracií Francii a Velké Británii, jejichž výsledky jsou v grafu prezentovány nejvíce vpravo. Obyvatelé ostatních postkomunistických zemí participovali v politice nesrovnatelně méně než obyvatelé starších demokracií, přičemž nejméně aktivní vůbec byli obyvatelé Maďarska a Polska.

Mody politické participace v postkomunistických zemích

Jak upozornily již prvotní studie [Verba, Nie, Kim 1978; Barnes, Kaase 1979], politická participace představuje vícedimenzionální koncept, který zahrnuje různé roviny politických aktivit. Výzkumníci politické participace se tak soustředí na definování různých faktorů neboli tzv. modů, které představují empirické typy politické participace. Studie Teorella, Torcala a Montera [Teorell, Torcal, Montero 2007], která má ambici nalézt obecně platnou typologii politických aktivit, rozlišuje pět modů politické participace: volení, politický konzumerismus, aktivitu v politické straně, protest a kontaktování.

Typy (mody) politické participace, které lze vysledovat na případě zde zkoumaných položek v rámci sledovaných postkomunistických zemí, představuje tabulka 2, která znázorňuje výstupy výsledné analýzy hlavních komponent pro region sledovaných postkomunistických zemí jako celku. Celková analýza a i zde nezobrazené výsledky analýz jednotlivých zemí ukázaly, že ze zkoumaných aktivit lze ve všech sledovaných postkomunistických zemích rozlišit dva faktory politické participace.⁸ Položky „podpis petice“, „účast na demonstraci“ a „účast na manifestaci“ silně korelují s prvním faktorem. Tento faktor odpovídá modu protestu, který vygenerovala i analýza Teorella, Torcala a Montera [2007]. Aktivity „kontaktování politika“, „kontaktování médií“ a „účast na internetovém fóru“ korelují s druhým faktorem politické participace. Tento faktor také odpovídá výsledkům výše zmíněných autorů a představuje modus kontaktová-

⁸ Znázorněná analýza, která byla provedená na souboru postkomunistických zemí jako jednom celku, představuje faktory, které takto korelují i v jednotlivých zemích. Pouze v Maďarsku a Polsku všechny položky tvořily jediný faktor, v případě Ruska a Lotyšska měla položka „kontaktování politika“ podobné korelace s oběma faktory.

Tabulka 2. Analýza hlavních komponent (PCA) politick participace v regionu postkomunistických zem

	1. faktor	2. faktor
Podpis petice	0,627	0,038
účast na demonstraci	0,829	-0,078
účast na manifestaci	0,815	0,019
Kontaktování médií	0,340	0,501
Kontaktování politika	0,097	0,727
účast na internetovm fóru	-0,169	0,778
Procento vysvětlení variance	37,64	17,96

Zdroj: ISSP 2004.

Poznámka: Analýza hlavních komponent, rotovan řešení metoda Oblimin. Jeliko vstupn promnn byly binrn, jsou tyto výsledky určeny pouze k vygenerování hlavních faktorů [srov. např. Teorell, Torcal, Montero 2007]. Podbarveny jsou korelace položek, které jsou výší ne 0,5. Data nejsou vena.

n. Položky, kter tabulka nezobrazuje („lenstv ve straně“, „bojkot produktu“ a „dar peněz“), nepatřily jednoznan k řádnému z těchto faktorů a ani nevytvářely stejn samostatn faktory. „Bojkot produktu“ a „dar peněz“ by nicméně podle typologie Teorella [Teorell et al. 2007] spadaly do typu politického konzumerismu a položka „lenstv ve straně“ jist reprezentuje další typ politick participace – aktivitu ve straně. účast ve volbách, kterou analýza nezahrnula (viz výše), by pak představovala pt typ politick participace – volen.

Následující analýza, kter se zaměřuje na vysvětlení politick participace, zahrne jako závisle promnn pouze dva faktory, které vygenerovala výše prezentovan analýza hlavních komponent. Studie se tak nebude věnovat vysvětlení ostatních typů politick participace – volen, politickému konzumerismu a aktivitě ve stran⁹ – a zaměří se pouze na vysvětlení modu protestu a kontaktování. Na základě dvou nalezených faktorů politick participace – kontaktování a protestu – byly vytvořeny dva soutov indexy, kdy každmu jednotlivci bylo přpsno skóre, kterého dosáhl v daném modu, a vyděleno třemi. Byly tak získány dva indexy politick participace: index protestu a index kontaktování. Oba indexy politick participace jsou měřeny na tyřbodov škále od 0 do 1.¹⁰

⁹ Jak jíž bylo vysvětleno výše, tato analýza se nezabývá volenm a vysvětlení volební uasti se věnuje řada jiných studií [Bernhagen, Marsh 2007; Kostadinova 2003]. Do analýzy nebude zahrnut ani modus politického konzumerismu, protože položky, kter spadají do tohoto typu participace a kter zahrnul výzkum ISSP 2004, nevytvářejí v postkomunistických zemích jeden faktor (modus) politick participace. Nebude zahrnuta ani aktivita členství ve straně, jeliko tato promnn vykazuje v jednotlivých zemích příliš málo četností.

¹⁰ Reliabilita těchto indexů není vysok. Cronbachovo alfa u indexu protestu přesahuje u všech zemí hodnotu 0,53 (kromě Polska, kde je jeho hodnota 0,46). Hodnota Cronbacho-

Vysvětlení politické participace

Předcházející analýza ukázala, že se jednotlivé postkomunistické země značně liší v míře politické participace. Druhou otázkou, kterou bude tato studie řešit, je, zda existují rozdíly mezi těmito zeměmi i ve způsobu, kterým k politické aktivizaci jednotlivců dochází. Konkrétně řečeno, tato studie bude zkoumat, zda politickou participaci v postkomunistických zemích ovlivňují stejné faktory jako ty, které se používají pro vysvětlení politické participace v západních demokraciích.

Výše uvedený explanační model politické participace zahrnující tři roviny determinant – individuální zdroje, motivace a sociální kapitál – byl testován v jednotlivých postkomunistických zemích. Výsledky OLS regresních analýz modelujících vliv vysvětlujících faktorů prezentuje pro závisle proměnnou index protestu tabulka 3 a pro závisle proměnnou index kontaktování tabulka 4. Jak dochází v jednotlivých postkomunistických zemích k mobilizaci občanů? Ovlivňují politickou participaci stejné faktory, jak předpokládají teorie vzniklé pro vysvětlení politické aktivity ve „starých“ demokraciích?

Jediným faktorem, který ze souboru determinantů individuálních zdrojů vysvětluje politickou participaci u valné většiny postkomunistických zemí, a to i v rámci celkového explanačního modelu, je „vzdělání“. Vliv vzdělání na uskutečňování protestních aktivit neexistuje pouze v Lotyšsku a bývalé NDR, kde je tento vztah na hranici statistické významnosti. U ostatních zemí platí, že lidé se středním a/nebo vyšším vzděláním jsou v protestní politice aktivnější než lidé, kteří mají pouze základní vzdělání. V případě modu kontaktování se oproti protestním aktivitám u některých zemí ztrácí rozdíl mezi lidmi se středním vzděláním oproti lidem se základním vzděláním a signifikantním faktorem zůstává u většiny zemí vyšší vzdělání. Toto zjištění potvrzuje výše zmíněné rozdíly mezi různými typy politických aktivit podle zdrojů, které vyžadují. Aktivity zahrnuté do modu kontaktování, jako je např. kontaktování politika, jsou z hlediska dovedností a znalostí, které je potřeba mít k jejich uskutečnění, náročnější než účast na protestních aktivitách.

Teorie individuálních zdrojů dále očekává, že se politiky účastní spíše bohatší lidé. Tento předpoklad se nepotvrdil ani v jedné ze zkoumaných zemí u modu protestu, v případě modu kontaktování platí pouze v České republice a v Lotyšsku. Bohatství tak v postkomunistických zemích nehraje prakticky žádnou roli v otázce účasti na protestních aktivitách ani na aktivitách modu kontaktování. Jeho vliv by nicméně bylo možné očekávat u jiných typů politické participace, a to zejména v případě politického konzumerismu.

Vedle proměnných sociálně-ekonomického statusu zkoumal vysvětlující

va alfa u indexu kontaktování je u všech zemí vyšší než 0,42 (kromě Maďarska, kde je jeho hodnota pouze 0,39). I přesto bude studie s těmito indexy dále pracovat, jelikož výzkum politické participace jiná východiska nenabízí. Studie politické participace otázku reliability faktorů většinou vůbec neřeší [např. Armington 2007; Bernhagen, Marsh 2007; Pattie, Seyd, Whiteley 2003] anebo dospějí ke stejným zjištěním jako tato studie [Bratton 1999; Vlachová, Lebeda 2006].

model i vliv dalších sociln-demografických faktorů. Pedpokldan vliv „věku“ se potvrdil v případě Slovenska, Lotyšska, Česka a na hranici statistick významnosti v Bulharsku, a to v souvislosti s aktivitmi v rámci modu protestu. Platí zde, že mladší lidé se mn angažují v protestních aktivitách. čast oban na aktivitách spadajících do modu kontaktování nesouvisí s věkem ani v jedné ze sledovaných zemí. Dále se ukazuje, že u vtiny sledovaných zemí neexistuje rozdíl v míře politick participace podle pohlaví. Ženy jsou signifikantn méně aktivní v aktivitách spadajících do modu protestu pouze v Bulharsku a Polsku. Aktivitě v rámci kategorie kontaktování jsou uskutečnvny spíše muži na Slovensku, ve Slovinsku a v Polsku.

Celkov se ze závěrů analýzy zdá, že ne ve všech postkomunistických zemích platí to, že se při účasti v politice reprodukují sociln nerovnosti, a do politiky tak vstupují zájmy pouze některých skupin obyvatel. Slovensko, esko, Polsko, Bulharsko a Rusko patří mezi zem, kde v účasti na protestních aktivitách hraje roli nejvíce faktorů tohoto modelu. V případě modu kontaktování mají determinanty individuálních zdrojů u všech zemí obecně mn vliv. Nejvíce se tyto faktory uplatnj v případě Polska. Je třeba zároveň upozornit, že individuální zdroje ovlivnj politickou participaci pravdpodobn více, než naznačují zde prezentovan analýzy. Jejich efekt je překryt dalšími proměnnými, a to předevm faktory politických postojů, které jsou totiž také z velké části ovlivnvny sociln-demografickými charakteristikami.¹¹

Jak ukazuje předn část tabulek 3 a 4, v rámci modelu motivc je nejsilnm vysvětlujícím faktorem politick participace, a to u vtiny zem a u obou mod participace „zájem o politiku“. Nepřekvapiv tak platí, že lidé, kteří se zjímaj více o politiku, v ní také více participují. Výjimkou jsou Lotyšsko a bval NDR v případě modu protestu a bval NDR, Slovensko a Lotyšsko u aktivt modu kontaktování, kde zájem o politiku daný typ politick participace nevysvětluje. Spolu se zájmem o politiku je vraznm faktorem, který m na politickou participaci vliv, i promnn „vntn efektivita“. U vtiny sledovaných zemích platí, že lidé, kteří si myslí, že spíše rozumí politice, jsou i více aktivní účastní na protestních aktivitách.

Ostatní politick postoje, které předpokládá testovan explanační model, nemají u vtiny zem na politickou participaci vliv. „Politick důvěra“ hraje roli v otázce protestních aktivit pouze v Mařarsku, v případě aktivit spojených s kontaktováním platí u třech zem (Lotyšsko, Rusko, esko a na hranici statistick významnosti na Slovensku). Platí zde, že těchto aktivit se účastní spíše lidé, kteří mají nižší důvěru v politiku. „Vnáší efektivita“, tj. pocit, že svým jednáním mohou

¹¹ Za tuto důležitou připomnku děkuji jednomu z recenzentů. Věk a zejména pohlaví ve vtin sledovaných zemích podstatn souvisí s vntn politickou efektivitou a čstečn i se zájmem o politiku. Pokud testujeme model individuálních zdrojů samostatn, tedy bez proměnných reprezentujících politick motivace a sociln kapitál, ukazují se u vtiny zem vchny zkouman promnn kromě pohlaví jako signifikantn faktory. Tento samostatn model u vtiny zem vysvětluje více než polovinu rozptylu, kter dokáže vysvětlit celkov model.

Tabulka 3. Model vysvětlení modu protestu v postkomunistických zemích, regresní analýza OLS – první část

	DE-E		SK		LV		SI		CZ	
	B	Beta	B	Beta	B	Beta	B	Beta	B	Beta
Konstanta	0,410		0,420		0,149		0,446		0,284	
INDIVIDUÁLNÍ ZDROJE										
vzdělání SŠ	0,007	0,005	0,111	0,164	-0,026	-0,032	0,074	0,113	0,055	0,076
vzdělání vyšší odborné a VŠ	0,148	0,135	0,172	0,148	0,039	0,056	0,148	0,189	0,186	0,164
příjem	0,001	0,113	0,001	-0,019	0,001	0,053	0,001	0,042	0,001	0,028
věk	0,002	0,092	0,004	0,179	0,006	0,283	-0,001	-0,004	0,002	0,106
dtúchodce	-0,067	-0,083	-0,091	-0,123	-0,079	-0,093	0,055	0,081	-0,084	-0,102
žena	0,056	0,073	-0,023	-0,034	0,018	0,026	-0,036	-0,057	-0,004	-0,006
MOTIVACE										
zájem o politiku	0,065	0,157	0,051	0,130	-0,011	-0,024	0,068	0,180	0,071	0,166
politická důvěra	0,006	0,014	0,013	0,028	-0,030	-0,070	-0,005	-0,012	-0,014	-0,033
vnitřní efektivita	0,044	0,112	0,036	0,081	0,088	0,194	0,036	0,103	0,036	0,088
vnější efektivita	0,018	0,045	-0,008	-0,021	0,022	0,056	0,017	0,056	0,025	0,070
občanská povinnost	0,012	0,044	0,001	0,001	0,001	-0,001	0,011	0,047	-0,001	-0,003
SOCIÁLNÍ SÍŤE										
členství	0,233	0,123	0,246	0,162	0,186	0,113	0,133	0,124	0,178	0,106
důvěra	-0,014	-0,027	-0,010	-0,021	0,038	0,083	0,025	0,061	0,009	0,016
adjustované R ²		0,152		0,118		0,120		0,173		0,131

Tabulka 3. Model vysvětlení modu protestu v postkomunistických zemích, regresní analýza OLS – pokračování

	RU		BU		HU		PO	
	B	Beta	B	Beta	B	Beta	B	Beta
Konstanta	0,171		0,339		0,173		0,132	
INDIVIDUÁLNÍ ZDROJE								
vzdělání SŠ	0,046	0,072	0,041	0,072	0,035	0,064	0,038	0,092
vzdělání vyšší odborné a VŠ	0,083	0,115	0,167	0,247	0,073	0,120	0,039	0,073
příjem	0,001	-0,030	0,001	0,066	0,001	0,060	0,001	0,029
věk	0,001	0,063	0,002	0,110	0,001	-0,002	0,001	0,033
důchodce	0,036	0,052	-0,068	-0,115	-0,008	-0,017	-0,015	-0,035
žena	-0,016	-0,025	-0,066	-0,110	0,014	0,031	-0,038	-0,102
MOTIVACE								
zájem o politiku	0,046	0,113	0,071	0,229	0,062	-0,211	0,025	0,098
politická důvěra	-0,016	-0,038	-0,009	-0,022	-0,035	-0,116	0,001	0,003
vnitřní efektivita	0,026	0,064	0,020	0,055	0,039	0,143	0,017	0,063
vnější efektivita	-0,013	-0,037	0,013	0,043	0,006	0,027	0,016	0,075
občanská povinnost	0,012	0,052	-0,003	-0,014	0,001	0,001	0,003	0,017
SOCIÁLNÍ SÍŤE								
členství	0,392	0,198	0,119	0,049	0,263	0,203	0,114	0,105
důvěra	-0,001	-0,002	0,029	0,071	-0,005	-0,014	0,004	0,012
adjustované R ²	0,080		0,222		0,227		0,076	

Zdroj: ISSP 2004.

Poznámka: Regresní odhad metodou OLS, závisle proměnnou je index protestu. Zobrazené hodnoty jsou regresní koeficienty B a standardizované regresní koeficienty Beta. Výsledky významné na hladině spolehlivosti 0,05 jsou zvýrazněny tučným písmem, výsledky významné na hladině spolehlivosti 0,1 jsou zvýrazněny a v kurzívě.

Tabulka 4. Model vysvětlení modu kontaktování v postkomunistických zemích, regresní analýza OLS – první část

	DE-E		SK		LV		SI		CZ	
	B	Beta	B	Beta	B	Beta	B	Beta	B	Beta
konstanta	-0,166		0,135		0,050		0,183		0,037	
INDIVIDUÁLNÍ ZDROJE										
vzdělání SŠ	0,123	0,150	0,026	0,058	-0,007	-0,014	0,028	0,057	-0,028	-0,082
vzdělání vyšší odborné a VŠ	0,047	0,073	0,105	0,135	0,035	0,084	0,113	0,192	0,009	0,016
příjem	0,001	0,100	0,001	-0,044	0,001	0,079	0,001	0,011	0,001	0,069
věk	0,001	0,111	-0,001	-0,036	0,001	0,016	0,001	-0,012	0,001	-0,013
důchodce	-0,028	-0,058	-0,030	-0,061	0,009	0,018	0,006	0,012	-0,005	-0,014
žena	0,010	0,022	-0,052	-0,116	-0,007	-0,018	-0,052	-0,110	-0,012	-0,035
MOTIVACE										
zájem o politiku	0,034	0,141	0,013	0,052	0,017	0,058	0,049	0,170	0,024	0,116
politická důvěra	-0,030	-0,110	-0,031	-0,105	-0,021	-0,080	-0,010	-0,035	-0,017	-0,080
vnitřní efektivita	0,010	0,043	0,039	0,131	0,049	0,175	0,005	0,019	0,015	0,077
vnější efektivita	0,058	0,245	0,011	0,044	0,034	0,142	0,007	0,033	0,019	0,113
občanská povinnost	-0,002	-0,012	0,011	0,071	0,001	0,009	0,011	0,059	0,003	0,028
SOCIÁLNÍ SÍŤE										
členství	0,129	0,116	0,241	0,249	0,217	0,216	0,040	0,050	0,182	0,226
důvěra	-0,003	-0,009	0,019	0,062	-0,007	-0,024	0,014	0,047	0,014	0,053
adjustované R ²		0,148		0,16,7		0,160		0,101		0,131

Tabulka 4. Model vysvětlení modu kontaktování v postkomunistických zemích, regresní analýza OLS – pokračování

	RU		BU		HU		PO	
	B	Beta	B	Beta	B	Beta	B	Beta
konstanta	0,033		0,056		0,071		0,126	
INDIVIDUÁLNÍ ZDROJE								
vzdělání SŠ	0,027	0,077	-0,002	-0,008	0,005	0,016	0,020	0,061
vzdělání vyšší odborné a VŠ	0,050	0,126	0,031	0,095	0,086	0,243	0,066	0,157
příjem	0,001	0,038	0,001	0,012	0,001	0,034	0,001	0,036
věk	0,001	0,021	0,001	-0,055	0,001	-0,001	0,001	-0,053
důchodce	0,019	0,051	-0,008	-0,027	0,003	0,010	0,001	0,003
žena	-0,003	-0,009	-0,014	-0,048	-0,011	-0,039	-0,029	-0,097
MOTIVACE								
zájem o politiku	0,032	0,143	0,021	0,134	0,021	0,124	0,031	0,155
politická důvěra	-0,015	-0,063	0,005	0,027	-0,005	-0,026	-0,009	-0,039
vnitřní efektivita	0,014	0,063	0,003	0,017	0,010	0,062	0,013	0,060
vnější efektivita	0,005	0,027	0,006	0,042	0,002	0,011	0,008	0,046
občanská povinnost	0,005	0,041	0,011	0,116	0,003	0,027	-0,001	-0,005
SOCIÁLNÍ SÍTĚ								
členství	0,167	0,153	0,135	0,115	0,079	0,106	0,076	0,087
důvěra	0,002	0,007	-0,009	-0,046	0,006	0,033	-0,001	-0,001
adjustované R ²	0,079		0,088		0,146		0,112	

Zdroj: ISSP 2004.

Poznámka: Regresní odhad metodou OLS, závisle proměnnou je index kontaktování. Zobrazené hodnoty jsou regresní koeficienty B a standardizované regresní koeficienty Beta. Výsledky významné na hladině spolehlivosti 0,05 jsou zvýrazněny tučným písmem, výsledky významné na hladině spolehlivosti 0,1 jsou zvýrazněny a v kurzívě.

něco ovlivnit, má vliv na uskutečňování protestních aktivit pouze v České republice a Polsku. Předpokládaný vliv faktoru „vnější efektivita“ platí u aktivit modu kontaktování kromě České republiky ještě v Lotyšsku. Tabulky 3 a 4 dále ukazují, že občané všech postkomunistických zemí nejsou k politické participaci vedeni pocitem „občanské povinnosti“. Pouze v Bulharsku jsou lidé s vyšším pocitem občanské povinnosti aktivnější v činnostech spadajících do modu kontaktování.

Souhrn zjištění říká, že motivace, které se používají jako nezávisle proměnné politické participace, vysvětlují politickou participaci opět jen v některých zemích. Nejvíce faktorů politických postojů má vliv na účast na protestech v Maďarsku a Česku. V případě modu kontaktování má vliv nejvíce faktorů politických postojů v České republice.

Pokud testujeme vliv sociálního kapitálu, představuje členství v organizacích a skupinách občanské společnosti u téměř všech sledovaných zemí a u obou modů politické participace jeden z nejdůležitějších faktorů celého vysvětlujícího modelu. Jak ukazuje řádek „členství“ ve spodní části tabulky 3 a 4, téměř ve všech zemích se ukázalo, že lidé aktivnější v občanské společnosti jsou aktivnější i v politice. Pouze v případě Bulharska u protestních aktivit a Slovinska u aktivit spadajících do modu kontaktování se tento vztah nepotvrdil. Druhý faktor sociálního kapitálu „důvěra“ politickou participaci ve valné většině postkomunistických zemí vůbec nevysvětluje, a nelze tak podpořit Putnamovu hypotézu o spojení důvěry a pocitů reciprocity s politickou participací. Výjimku představuje Lotyšsko a na hranici statistické významnosti Bulharsko, kde jsou lidé, kteří více důvěřují ostatním, významně aktivnější v aktivitách spadajících do modu protestu, resp. kontaktování.¹² Mechanismus vztahu mezi členstvím ve skupinách a organizacích občanské společnosti a politickou participací je tak třeba hledat v jiných vysvětleních než v tom, které nabízí Putnam.

Jak celkově je testovaný explanační model úspěšný ve vysvětlení politické participace v jednotlivých zemích? Jak ukazuje poslední řádek tabulky 3 a 4, zkoumané faktory vysvětlují politickou participaci v případě aktivit modu protestu nejvíce v Maďarsku (23%) a Bulharsku (22%). Vysvětlení jedné čtvrtiny variance politické participace víceméně odpovídá zjištěním analýz v západních demokraciích [srov. např. Bernhagen, Marsh 2007], a tak lze testovaný model i v těchto postkomunistických zemích považovat za celkem úspěšný. Zapojení občanů do politiky skrze protestní typy aktivit probíhá podle modelu občanského voluntarismu nejméně v Polsku (8%) a Rusku (8%). Zdá se tak, že v těchto

¹² Mohlo by se zdát, že právě tyto země potvrzují platnost teorie sociálního kapitálu. Jelikož vzájemná důvěra představuje mechanismus spojující členství v dobrovolnických skupinách a organizacích a politickou participací, Teorell [2003] tvrdí, že po zavedení faktoru důvěry by se korelace mezi členstvím a participací měla ukázat jako falešná. V Lotyšsku se tak nestalo, jelikož jsou v celkovém modelu významné jak členství v organizacích, tak důvěra. Teorie sociálního kapitálu se nepotvrzuje ani v Bulharsku, jelikož členství v organizacích nebylo významným faktorem ani v případě, když byla analýza provedena bez faktoru důvěry.

zemích dochází k politick mobilizaci k protestním aktivitám jinm způsobem, neř jak předpokládá zde testovan explanační model. V případě modu kontaktování nejsou v explanační uspšnosti modelu mezi zeměmi takov rozdíly jako v případě modu protestu. Model nejvíce vysvětluje aktivitu zahrnutou do modu kontaktování na Slovensku (17%), Lotyšsku (15%), v bval NDR (15%) a Mařarsku (15%). Nejméně je uspšn ve vysvětlení cesty politick aktivizace v rámci modu kontaktování obyvatel Ruska a Bulharska (8, resp. 9%).

Jak ukázala analýza, mezi postkomunistickými zeměmi existuje znan rozdíl nejen v míře politick participace, ale i v tom, jaké faktory politickou participaci v jednotlivých státech ovlivnj. Nkter z postkomunistických zem se tak znan pblřuj situaci v západních demokraciích, v jiných naopak probíhá zapojení do politick participace jinými cestami, neř předpokládá zde testovan explanační model. Nutn vyvstává otázka, proč je tomu tak. Výzkum politick participace zatím nedokáže na tuto otázku dostaten odpovědět, a tak se tato studie omezí pouze na nástin a zhodnocení mořnch návrhů. Bernhagen a Marsh [Bernhagen, Marsh 2007], kteří vychází z teorie historického institucionalismu zdraznjcho „path-dependency“ fungování politického řivota v jednotlivých státech, ukázali, ře na protestní typy aktivit m v postkomunistických zemích vznamn vliv typ předchozího nedemokratického reřimu a způsob tranzice. Dalo by se také očekávat, ře v zemích, ve kterých padl komunistick reřim dříve, bude politick participace vř, jelikoř jejich oban, kteří vehementnji volali po ukonen předchozího nedemokratického reřimu, se budou chtít politicky angařovat v nov demokracii. Jak se zdá, soubor zem vřak tento trend nepotvrzuje, protože obyvatelé Polska a Mařarska, kde dořlo k pádu nedemokratických reřim jako u prvních z postkomunistických zem, jsou prv nejméně politicky aktivními.

V rámci teorií, které se pouřivj pro vysvětlení mezistátních rozdl ve volební uasti, případě v uvahu modernizační teorie [Norris 2002], kter rozvíjí argument o pozitivním vlivu rovnn sociln-ekonomického vývoje dan zem na celkovou volební uast. Tento vliv existuje na agregovan úrovni stt i v případě aktivit nevolební politick participace v rámci souboru sledovaných zemí. Pearsonův korelační koeficient mřc vztah mezi průměry obou indexů politick participace a rovni sociln-ekonomického vývoje dan zem měřenou HDI indexem¹³ [srov. Norris 2002: 64] má hodnotu 0,50 pro index protestu a 0,45 pro index kontaktování. Jako dalř polořku modernizační teorie testuje P. Norris rovneř demokratizace dan zem a dokazuje, ře volební uast roste s vř demokratizaci. Nevolebn typy politick participace v rámci souboru sledovaných zemí tomuto zjiřtn odpovdj, ale tento vztah mezi politickou participaci a rovni demokratizace¹⁴ je zde slabř (Freedomhouse index souvisí s indexem protestu

¹³ Jedná se o Human Development Index za rok 2003, kter kombinuje informace o rovni gramotnosti, vzdělání a příjmu [United Nations Development Programme 2008].

¹⁴ Demokratizace je měřena Freedomhouse indexem pro rok 2003 [Freedomhouse 2008], kdy byly sečteny hodnoty reorientovanch řkl politick práva a obansk svobody [srov. Norris 2002: 65].

Pearson = 0,23 a s indexem komunikace Pearson = 0,24). Další teorie, které by vysvětlovaly rozdíl v nevolební politické participaci na úrovni státu, výzkum politické participace prozatím nenabízí.

Závěr

Dosavadní studie zkoumající politickou participaci v postkomunistických zemích se věnovaly převážně srovnávání tohoto souboru zemí s etablovanými západními demokraciemi. Občané postkomunistických zemí se v tomto srovnání obecně ukazují jako značně méně angažovaní v politických záležitostech. Tento text zaujímá jiný úhel pohledu a zaměřoval se na rozlišnosti, které existují i v rámci tohoto zdánlivě homogenního souboru zemí. Dvě hlavní otázky, které studie řešila, se týkaly toho, jaké jsou rozdíly v míře politické participace mezi jednotlivými zeměmi a zda se jednotlivé postkomunistické země liší v cestě zapojení svých občanů do politiky. Možné příčiny politické participace definovala teoretická část práce podle tzv. modelu občanského voluntarismu, který uvádí tři základní typy determinant – individuální zdroje, motivace a sociální sítě odehrávající se v občanské společnosti.

Deskriptivní analýza politické participace v postkomunistických zemích ukázala, že politicky neaktivnější jsou obyvatelé bývalé NDR, Slovenska a Lotyšska a naopak nejméně se do sledovaných politických aktivit zapojili obyvatelé Polska a Maďarska. Tyto závěry platí jak z hlediska agregované roviny – podle míry využívání jednotlivých aktivit, tak na individuální úrovni občanů jednotlivých zemí, kde se v případě Polska a Maďarska žádným jiným způsobem než volením politicky neangažovalo více než 60 % občanů.

Druhá sekce práce se zajímala o to, zda se liší úspěšnost explanačních modelů politické participace, které byly vyvinuty na případech západoevropských demokracií a USA, při vysvětlení politické participace v jednotlivých postkomunistických zemích. Analýza testovala ve všech sledovaných zemích explanační model zahrnující tři roviny faktorů – individuální zdroje, motivace a sociální sítě. Jako závislé proměnné byly použity dva mody politické participace – indexu protestu a indexu kontaktování. Téměř všechny sledované postkomunistické země mají společné to, že je v nich politická participace závislá na vzdělání, zájmu o politiku a členství ve skupinách občanské společnosti. Rozdíly mezi zeměmi existují zaprvé v tom, jaké faktory mají na politickou participaci v jednotlivých zemích vliv. Na Slovensku, v Česku, Polsku a Bulharsku hraje roli v účasti na protestních aktivitách nejvíce determinant modelu individuálních zdrojů, naopak v bývalé NDR prakticky žádné z nich. Modus kontaktování je rozložen podle sociálních nerovností nejvíce v Polsku. Největší počet faktorů politických postojů vede k účasti na protestech obyvatele Česka a Maďarska. V případě modu kontaktování se motivace k politické participaci nejvíce uplatňují v Česku.

Další odlišnosti mezi zeměmi existují v tom, jak jsou definované explanační modely úspěšné ve vysvětlení míry politické participace. Cesta zapojení obča-

n do politiky, jak pedpokldj vysvětlující modely, odpovd nejvíce situaci v Maarsku, Bulharsku a bval NDR. Naopak v Rusku a Polsku se politick aktivizace oban odehrává nejsp jinou cestou, ne pedpokldj teorie vyvinut v reáliích etablovaných západních demokracií, protože zde tyto modely vysvětlují mal podl rozptylu politick participace.

Studie ukázala, že v rámci souboru postkomunistických zem existují znan rozdl v mre politick participace a i v tom, jaké faktory ji v těchto zemích vysvětlují. Otevřenou otázkou zůstává, co je pricinou těchto rozdl. Tato otázka jednak pekracuje ambice předložené studie, zároveň se j ani teorie a výzkum politick participace v případě nevolebnch politických aktivit zatím více nevěnovaly. I kdž studie naznačila několik možných odpovd, je potřeba, aby se výzkum politick participace vydal i tmto směrem a hledal teoreticky podložené odpovědi týkající se pricin rozdl mezi státy v mre politick participace a v determinantách jejich nevolebnch typů.

KATEŘINA VRÁBLÍKOVÁ *vystudovala sociologii a politologii na Fakultě sociálních studií Masarykovy unverzity v Brně a v současnosti zde studuje doktorsk studijní program politologie. Je výzkumnou pracovnicí Institutu pro srovnávací politologick výzkum FSS MU. Odborn se zaměřuje na výzkum politick participace, sociálních hnutí a obansk společnosti.*

Literatura

- Armingeon, Klaus. 2007. „Political Participation and Associational Involvement.“ Pp. 358–384 in Jan W. van Deth, José Ramn Montero, Anders Westholm (eds.). *Citizenship and Involvement In European Democracies. A Comparative Analysis*. London, New York: Routledge.
- Barnes, Samuel H. 2006. „The Changing Political Participation of Postcommunist Citizens.“ *International Journal of Sociology* 36 (2): 76–98.
- Barnes, Samuel H., Max Kaase (eds.). 1979. *Political Action: Mass Participation in Five Western Democracies*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Bernhagen, Patrick, Michael Marsh. 2007. „Voting and Protesting: Explaining Citizen Participation in Old and New European Democracies.“ *Democratization* 14 (1): 44–72.
- Brady, Henry E., Sidney Verba, Lehman Kay Schlozman. 1995. „Beyond SES: A Resource Model of Political Participation.“ *The American Political Science Review* 89 (2): 271–294.
- Bratton, Michael. 1999. „Political Participation in a New Democracy. Institutional Considerations From Zambia.“ *Comparative Political Studies* 32 (5): 549–588.
- Carr, Adam. 2009. „Federal Republic of Germany 2002 Legislative Election: Voting By Constituency.“ [on-line]. Melbourne: Psephos [cit. 12. 1. 2009]. Dostupné z: <<http://psephos.adam-carr.net/countries/g/germany/2002/index2.shtml>>.
- Císař, Ondřej. 2004. *Transnacionální politick st. Jak mezinrodn instituce ovlivujinnost nevládních organizací*. Brno: MP.

- Císař, Ondřej. 2008. *Politický aktivismus v České republice. Sociální hnutí a občanská společnost v období transformace a evropeizace*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Dalton, Russel J. 2004. *Democratic Challenges, Democratic Choices: the Erosion of Political Support in Advanced Industrial Democracies*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Dalton, Russel J. 2008. „Citizenship Norms and the Expansion of Political Participation.“ *Political Studies* 56 (1): 76–98.
- Duch, Raymond M. 1998. „Participation in the New Democracies of Central and Eastern Europe: Cultural versus Rational Choice Explanations.“ Pp. 195–229 in Samuel H. Barnes, Janos Simon (eds.). *The Postcommunist Citizen*. Budapest: Erasmus Foundation.
- Freedomhouse. 2008. „Map of Freedom in the World.“ [on-line]. Washington: Freedomhouse [cit. 12. 1. 2009]. Dostupné z: <<http://freedomhouse.org/template.cfm?page=363&year=2003>>.
- GESIS. 2008. „ZACAT – GESIS Online Study Catalogue.“ [on-line]. Mannheim: GESIS [cit. 12. 1. 2009]. Dostupné z: <<http://zacat.gesis.org/webview/index.jsp>>.
- Glenn, John K. 2003. „Contentious Politics and Democratization: Comparing the Impact of Social Movements on the Fall of Communism in Eastern Europe.“ *Political Studies* 51 (1): 103–120.
- Hooghe, Liesbet, Gary Marks. 2001. „Multi-Level Governance in the European Union.“ Pp. 1–32 in Liesbet Hoogs, Gary Marks. *Multi-Level Governance and European Integration*. Lanham, BD, Boulder, CO, New York, Oxford: Rowman and Littlefield.
- Howard, Morjé Marc. 2003. *The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- IDEA. 2009. „Voter Turnout.“ [on-line] Stockholm: IDEA [cit. 15. 5. 2009]. Dostupné z: <<http://www.idea.int/vt/index.cfm>>.
- Institut pro srovnávací politologický výzkum. 2007. „Srovnávací on-line databáze volebních výsledků (CODER).“ [on-line]. Brno: ISPO [cit. 12. 1. 2009]. Dostupné z: <<http://ispo.fss.muni.cz/modules/elections/>>.
- Kostadinova, Tatiana. 2003. „Voter Turnout Dynamics in Post-Communist Europe.“ *European Journal of Political Science Research* 42 (6): 741–760.
- Letki, Natalia. 2003. „Explaining Political Participation in East-Central Europe: Social Capital, Democracy and the Communist Past.“ *Nuffield College Politics Working Papers* [on-line] 2003-W2. Oxford: University of Oxford [cit. 12. 1. 2009]. Dostupné z: <http://siteresources.worldbank.org/EXTECAREGTOPSOCDEV/Resources/Letki_political_participation.pdf>.
- Letki, Natalia. 2004. „Socialization for Participation? Trust, Membership, and Democratization in East-Central Europe.“ *Political Research Quarterly* 57 (4): 665–679.
- Lewis, Paul. 1997. „Political Participation in Postcommunist Democracies.“ Pp. 443–465 in David Potter, David Goldblatt, Margaret Kiloh, Paul Lewis (eds.). *Democratization*. Cambridge, Malden, MA: Polity Press, Blackwell.
- Linek, Lukáš, Pat Lyons. 2007. „Zdroje a motivace volební účasti.“ Pp. 63–86 in Tomáš Lebeda, Lukáš Linek, Pat Lyons, Klára Vlachová (eds.). *Voliči a volby 2006*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
- Martín, Irene, Jan W. van Deth. 2007. „Political Involvement.“ Pp. 303–334 in Jan W. van Deth, José Ramón Montero, Anders Westholm (eds.). *Citizenship and Involvement In European Democracies. A Comparative Analysis*. London, New York: Routledge.

- Mishler, William, Richard Rose. 1997. „Trust, Distrust and Skepticism: Popular Evaluations of Civil and Political Institutions in Post-Communist Societies.“ *Journal of Politics* 59 (2): 418–451.
- Miřovi, Jn. 2003. „O zmnch politick aktivity veřejnosti R.“ *Politologick revue* 9 (2): 152–169.
- Norris, Pippa. 2002. *Democratic Phoenix: Reinventing Political Activism*. New York: Cambridge University Press.
- Pattie, Charles, Patrick Seyd, Paul Whiteley. 2003. „Citizenship and Civic Engagement: Attitudes and Behavior in Britain.“ *Political Studies* 51 (3): 443–468.
- Petrova, Tsveta, Sidney Tarrow. 2007. „Transactional and Participatory Activism in the Emerging European Polity: The Puzzle of East Central Europe.“ *Comparative Political Studies* 40 (1): 74–94.
- Putnam, Robert D. 1995. „Bowling Alone: America’s Declining Social Capital.“ *Journal of Democracy* 6 (1): 65–78.
- Putnam, Robert. D. 2000. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster.
- Reisinger, William M., Arthur H. Miller, Vicki L. Hesli. 1995. „Public Behavior and Political Change in Post-Soviet States.“ *The Journal of Politics* 57 (4): 941–970.
- Rose, Richard. 1995. „Mobilizing Demobilized Voters in Post-Communist Societies.“ *Party Politics* 1 (4): 549–563.
- Rosenstone, Steven J., John Mark Hansen. 2003. *Mobilization, Participation, and Democracy in America*. New York: Longman.
- Stolle, Dietlind. 2007. „Social Capital.“ Pp. 655–675 in Russel J. Dalton, Hans-Dieter Klingemann (eds.). *The Oxford Handbook of Political Behavior*. Oxford: Oxford University Press.
- Teorell, Jan. 2003. „Linking Social Capital to Political Participation: Voluntary Associations and Network of Recruitment in Sweden.“ *Scandinavian Political Studies* 26 (1): 49–66.
- Teorell, Jan. 2006. „Political Participation and Three Theories of Democracy: A Research Inventory and Agenda.“ *European Journal of Political Research* 45 (5): 787–810.
- Teorell, Jan, Mariano Torcal, José Ramn Montero. 2007. „Political Participation: Mapping the Terrain.“ Pp. 334–358 in Jan W. van Deth, José Ramn Montero, Anders Westholm (eds.). *Citizenship and Involvement In European Democracies. A Comparative Analysis*. London, New York: Routledge.
- Thomassen, Jacques, Jan W. van Deth. 1998. „Political Involvement and Democratic Attitudes.“ Pp. 135–165 in Samuel H. Barnes, Janos Simon (eds.). *The Postcommunist Citizen*. Budapest: Erasmus Foundation.
- Uba, K. 2005. „Measuring and Studying Political Participation – Different Methods, Problems, Solutions.“ [online] Prspěvek pednesen na *Karlstad Seminar on Studying Political Action*. Karlstad, 7.–9. 6. 2005 [cit. 29. 10. 2009]. Dostupné z: <www.sam.kau.se/stv/ksspa/papers/uba.pdf>.
- United Nations Development Programme. 2008. „Human Development Report 2005. International Cooperation at a Crossroads: Aid, Trade and Security in an Unequal World.“ [on-line]. New York: UNDP [cit. 12. 1. 2009]. Dostupné z: <<http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2005/chapters/>>.
- Verba, Sidney, Kay Lehman Schlozman, Henry E. Brady. 1995. *Voice and Equality: Civic Voluntarism in American Politics*. Cambridge: Harvard University Press.
- Verba, Sidney, Norman H. Nie, Jae-on Kim. 1978. *Participation and Political Equality: A Seven-Nation Comparison*. New York: Cambridge University Press.
- Vlachová, Klra, Tomř Lebeda. 2006. „Aktivn obanstv a spokojenost s demokracií v Evrop.“ *Sociologick asopis / Czech Sociological Review* 42 (1): 11–34.

Vráblíková, Kateřina. 2008. „Politická participace – koncepty a teorie.“ *Politologický časopis* 15 (4): 336–387.

Zaller, John R. 1992. *The Nature and Origins of Mass Opinion*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.

Šetření

ISSP 2004: Občanství (*International Social Survey Programme 2004: Citizenship*)

Přiloha 1. Znění dotazníkové otázky použité k merenı politické participace ve výzkumu ISSP 2004

Existují take další formy politických a občanskych aktivit, prosím u každé vyjádřete, zda:

- jste se podílel/a na některé z těchto aktivit v uplynulém roce,
- jste se podílel/a na některé z těchto aktivit ve vzdálenější minulosti,
- jste se dosud na řadne z těchto aktivit nepodílel/a, ale mořna ji uskutečníte,
- jste se dosud na řadne z těchto aktivit nepodílel/a, a nikdy a za řádných okolností byste se na ní nepodílel/a.

Podpis petice

Bojkotovanı nebo naopak dobrovolný nákup urıteho výrobu z politických, etických í ekologických dıvodı

ıčast na demonstraci

ıčast na politické demonstraci nebo manifestaci

Kontaktovanı / pokus o kontaktovanı politika nebo státního ıřednıka, abyste vyjádřil/a své názory

Penıžity dar nebo zıskavanı peněz na občanske a politické aktivity

Kontaktovanı médií / vystoupení v médiích, abyste vyjádřil/a své názory

ıčast na internetovém politickém fóru nebo diskusní skupině